

SEKSUAALISEN HÄVELIÄISYYDEN ALKUPERÄ

Tappaminen on rikos, mutta sen kuvallinen esittäminen on eduskunnan valvomissa tiedotusvälineissä hyväksyttyä ja lähes kaikkien suosimaa viihdettä illasta toiseen. Parittelu ei ole rikos, mutta tämän toiminnan kuvallinen esittäminen on kiellettyä, saksittua ja harvinaista valtakunnallisilla televisiokanavilla. Muistaakseni en ole koskaan nähnyt ykköskanavalla erektoitunutta penistä. Sen sijaan olen nähnyt usein, kun ihmisiä oikeasti tapetaan ampumalla tai hirttämällä.

Edellisessä kappaleessa on kaksi latinalaisperäistä sivistyssanaa. Miksi en käytä suomenkielisiä vastineita? Siksi koska olen häveliäs.

Kyynikkojen filosofinen koulukunta sai nimensä siitä, että Diogenes masturboi julkisesti Ateenan torilla. Diogeneeta sanottiin ”häpeämättömäksi kuin koira”. Filosofisen koulukunnan nimi tulee kreikan sanasta kuon, joka merkitsee ’koiraa’. Kyynikko Diogeneen tiedetään kokeilleen myös jätteen syömistä sekä suositelleen kuulijoilleen sukurutsaa ja ihmissyöntiä. (Ide 1996, 175.) Kuuluisan filosofin kapina oli oivaltavaa ja johdonmukaista: todellakin, mikä oikeastaan estäisi meitä esimerkiksi menemästä naimisiin sisartemme kanssa? Diogenes ajatteli, että hänen aikaistensa ateenalaisten tabut olivat vain järjettömiä ja satunnaisia kulttuurisia konstruktioita.

Kyllä ne olivat sellaisiakin. Mutta niiden taustalta löytyvät myös eräät ihmismielen myötäsyntiset aivotoinnot. Pyrin tässä artikkelissa selvittämään, miksi evoluutio on tehnyt ihmislajista häveliään. Eli miksi me ihmiset salailemme seksuaalisuuteemme liittyviä asioita lajitovereiltamme. Joku voi ajatella, että totta kai me olemme häveliäitä, ”koska seksuaalisuushan on luonteeltaan intiimi asia”. – Mutta miksi se on ”intiimiä”?

HÄVELIÄISYYS – TARUA VAI TOTTA?

Kulttuurinen vaihtelu alastomuuden ja seksuaalisuuden suhteen näyttää ensisilmäyksellä häm-

mentävältä. Kabulissa naisilta näkyvät vain kädet, Amazonasilla on kansoja, joiden neitosilla ei ole yllään muuta kuin ihomaalia, joka korostaa nännien luontaista väriä. Mutta toisaalta, ei ole olemassa yhtäkään kulttuuria, jossa ei tapahtuisi jossakin muodossa seksuaalisuuden peittelyä tai häpeilyä. (Diamond 1998, 11–13; Duerr 1994; Ridley 1999, 99; Westermarck 1893, 227–230.)

Donald E. Brown on kirjoittanut kirjan sellaisista inhimillisistä käyttäytymispiirteistä, jotka tavataan kaikkien nykyisten ja historiasta tunnettujen kansojen keskuudessa. Näihin lukuisiin universaaleihin kulttuuripiirteisiin kuuluvat esimerkiksi seuraavat: Seksuaalisuuteisiin liittyy aina kontrollia ja jonkinlaista salailua. Parittelu pyritään kaikkialla kätkemään muiden katseilta, mutta toisaalta seksuaalisuus on samalla suuren uteliaisuuden kohde. Lisäksi kaikkien kansojen keskuudessa puhutaan seksuaalisuudesta joidenkin henkilöiden kanssa helpommin, kun taas joidenkin toisten seurassa aihetta vältellään. (Brown 1991, 130–140.)

Vallitsevan yhteiskuntatieteellisen paradigman mukaan mitään kulttuurista instituutiota ei voi selittää viittaamalla yhteiseen ihmisluontoon tai vaistoihin. Aidon kulttuurikonstruktionistin mielestä häveliäisyys on pelkästään opittu käyttäytymispiirre. Evoluutiopsykologi taas väittää, että meidän ja muiden nisäkkäiden tunteet ovat suuressa määrin luonnonvalinnan tuottamia sopeutumia, adaptaatioita. Tunteet ovat ihmislajin ”vaistoja”. (Evans 2001; Oatley & Jenkins 1996.)

Häveliäisyyteen liittyy kaikissa kulttuureissa voimakkaita tunteita. Mutta missä määrin häveliäisyys on vaistomaista, missä määrin kulttuurisesti omaksuttua?

Biologiassa käytetään kahdenlaisia selityksiä. Ensinnäkin on välittömiä, proksimaalisia, selityksiä. Voimme esimerkiksi tutkia, mitä kaikkea käärmettä säikähtäneen ihmisen elimistössä ja aivoissa tapahtuu. Huomaamme, että esimerkiksi sisäeritys tuottaa adrenaliinia, sydämen tahti kiih-

tyy jne. Nämä proksimaaliset selitykset ovat yleensä vastauksia kysymyksiin ”miten”. Ne kertovat, miten reagoimme, mitä meissä tapahtuu, kun kohtaamme polulla yllättäen käärmeen.

Toisaalta biologia hakee perimmäisiä, ”ultimaattisia”, evoluutiosyitä. Tällöin kysymme, ”miksi” ihmislajilla on taipumus säikähtää enemmän käärmettä kuin vaikkapa jänistä. Miksi tällainen tunnemekanismi on ylipäättään olemassa? Perimmäinen selitys kertoo eräänlaisen *evoluutiohistoriallisen tarinan*: säikähdämme käärmeitä, koska evoluution aikaiset esivanhempamme elivät ympäristössä, jossa oli useita myrkyllisiä käärmeitä. Luonnonvalinta suosi geenimuunnoksia, joiden ansiosta näiden geenien kantaja pysytteli loitolla kaikista käärmettä muistuttavista eläimistä. Käärmeenpelko on siis adaptaatio. Simpanssiserkkumme välttelevät käärmeitä hyvin samalla tavalla. Tämä on vahva osoitus siitä, että jo yhteiset esivanhempamme säikähtivät vaistomaisesti käärmeitä viisi miljoonaa vuotta sitten. (Vrt. Pinker 1997, 386–389.)

Toisen maailmansodan aikana britit saivat käsiinsä melkein ehjänä maahan pudonneen saksalaisen ohjuksen. Insinöörit saivat sitten tehtäväkseen selvittää tuon salaisen asean rakenteen ja toiminnan. He huomasivat, että ohjaussivikkeistä johti jonkinlainen vipulaite polttoainetankkiin... Insinöörien mielestä oli itsestään selvää, että vivulla oli jokin erityinen tehävä; saksalaiset eivät pakkaa ohjuksensa mukaan mitään sattumalta.

Ohjusesimerkin on kertonut biologi John Maynard Smith, joka oli nuoruudessaan insinööri ja mukana paljastamassa tuon ohjuksen salaisuutta. Hän vertaa evoluutiobiologin työtä ”käänteiseksi insinöörityöksi”. Mutta biologisten työpöydällä ei ole salaperäistä ohjusta, vaan evoluution ”rakentamia” monimutkaisia eliöitä kudoksineen ja aivotointoineen. Ultimaattisten syiden etsimiseen ”käänteisessä insinöörityössä” voidaan käyttää mitä erilaisimpia menetelmiä ja teorioita. Mikäli seksuaalinen salaaminen olisi yksi ihmiselion ohjausjärjestelmästä – ihmismielestä – löytyvä merkillinen vipulaite, niin voimme kysyä, mikä on sen toiminta ja perimmäinen biologinen tarkoitus?

WESTERMARCK KOHTAA HÄVELIÄISYYDEN

Suomalainen Edvard Westermarck oli ensimmäinen, joka yritti etsiä seksuaalisen häveliäisyyden

perimmäistä syytä. Muistelmissaan Westermarck kertoo, miten Charles Darwinin ”Ihmisen alkuperä” -teoksen lukeminen teki häneen – parikymppiseen opiskelijaan – lähtemättömän vaikutuksen (Westermarck 1927, 69–70; kursivoin ti H. Sarmajan):

”Yksi yksityiskohta, joka herätti minussa erityistä kiinnostusta, oli seuraava: miten voidaan selittää sukupuolielämän peittävä häveliäisyyden ja salailun verho, jollaista *ei ole minkään muun ihmisluonnon ilmauksella*. Huomasin paljon myöhemmin, että sama kysymys vaivasi kirkkoisä Augustinusta, joka ratkaisi sen omalla tavallaan. Aloin tutkia asiaa ja se vei minut mukanaan verrattomasti laajemman kysymyksen äärelle: mikä on sukupuolten välinen suhde kaiken kaikkiaan ja sen historiallinen kehitys.”

Häveliäisyyden alkuperä ja sen arvoitus johtivat nuoren Westermarckin itsenäiseen tutkimustyöhön. Muutamaa vuotta myöhemmin ilmestyi Westermarckin maailmanmaineeseen nostanut suurteos ”The History of Human Marriage” (1891). Teoksen merkittävin yksittäinen teoria koskee sitä, miten ihmislajin psykologiaan kuuluu myötäsyttyinen mekanismi, jolla vältämme sisäsiitoksen. Lapsuuteen liittyvä leimaantumisilmiö vaikuttaa esimerkiksi siihen, että pelkkä ajatuskin seksistä oman isän, äidin, lapsen tai sisaren kanssa tuntuu vastenmieliseltä. (Wolf 1995; Shepher 1983; de Waal 2001.) Vaikka Westermarckin ”Avioliiton historia” keskittyy ”verrattomasti laajempiin” ihmisperhettä koskeviin kysymyksiin, sisältyy kirjaan myös omaperäisiä ajatuksia kaikkea seksuaalielämää peittävästä häveliäisyyden verhosta.

Westermarckin häveliäisyysteoria lähtee liikkeelle siitä havaitusta tosiasiasta, että lukuisissa kulttuureissa liitetään kaikkeen seksuaaliseen kanssakäymiseen – myös avioliittoon – ajatus ”saastaisuudesta ja syntyisyydestä” (Westermarck 1893, 169). Tällainen käsitys tavataan esimerkiksi sellaisten kulttuurihistoriallisesti keskenään etäisten kansojen kuin Australian alkuasukkaiden ja Meksikon intiaanien keskuudesta. Meille kulttuurihistoriallisesti läheisin seksuaalisuutta saastaisena pitänyt kulttuuri oli heprealainen uskonlahko, essealaiset. Westermarckin mukaan ajatus seksuaalisuuden saastaisuudesta periytyi heiltä kristilliseen perinteeseen ja elää yhä keskuudessamme, tosin paljon lieventyneenä. (Westermarck 1893, 167–171.)

Mutta *miksi* eri kulttuurien ihmiset ovat tai

puvaisia liittämään seksuaalisuuden ja saastaisuuden toisiinsa? Westermarckin selitys perustuu kahteen psykologiseen ilmiöön. Selityksen ensimmäinen osa perustuu Westermarckin itsensä löytämään tunnemekanismiin, jonka ansiosta me ihmiset koemme luontaista vastenmielisyyttä, jopa inhoa, inestisiä seksuaalisuhteita kohtaan. Selityksen toinen osa on se, että ihmismielellä on taipumus yhdistää ”ajatusassosiaatioiden” avulla nämä kodin piirissä koetut vastenmielisyyden tunteet kaikkea seksuaalisuutta kohtaan. (Westermarck 1893, 171.)

Westermarckin häveliäisyysteoria siis olettaa, että *inestiiä kohtaan koettu vastenmielisyytys siirtyy alkuperäisestä tehtävästään toiseen yhteyteen*. Westermarckin mukaan luonnonvalinta on tuottanut inestisi-inhon, mutta häveliäisyys on syntynyt kulttuurihistoriallisesti, eikä sillä ole omaa ja itsenäistä biologista tehtävää. Häveliäisyys on ikään kuin inestiiä koskevan vastenmielisyyden sivutuote.

PERHEEN SISÄINEN HÄVELIÄISYYS

Westermarckin häveliäisyysteorian perusajatus ”ajatusassosiaatiosta” on mielestäni uskottava. Monissa muissa yhteyksissä voimme havaita, miten ihmismielellä on taipumus yhdistää varsin sumealla tavalla tunteitaan esimerkiksi moraalisiin tuomioihin. Artikkelissani ”Johdatus inhon sosiologiaan” väitin, että eläinperäisiin ruokiin ja materiaaleihin liittyvät inhontunteet johtavat siihen, että koemme saastaisiksi eräät ammatit ja niiden harjoittajat (Sarmaja 2001). Westermarckin häveliäisysteorialle löytyy mielestäni myös monenlaista tukea vertailevasta kansatieteestä. Inestiiä koskeva vastenmielisyytys ja hämmennys näyttävät todellakin monissa tapauksissa tuottavan kaikkea seksuaalisuutta koskevaa inhoa.

Raamattu kertoo, kuinka Jumala saneli Moosekselle yksityiskohtaisen luettelon sukulaista ja perhesuhteista, joiden välillä seksuaalisuus oli kiellettyä. Kiellon sanamuoto puhuu ”hävyn paljastamisesta”. (Moos. 3:18.) Vanhan juutalaisen inestitabun sanamuoto ei ole vain kiertoilmaus sukupuoliyhdyntämiselle, sillä lainsäätäjä tarkoitti aivan kirjaimellisesti sitä, että mainituissa keskinäisissä sukulaista- ja perhesuhteissa olevat ihmiset eivät saaneet missään nimessä *nähdä* toistensa sukuelimiä. Tämä käy selvästi ilmi Noan päihtymystä koskevasta kertomuksesta (Moos. 1: 9). Eli inestikieltoon liittyi voimakas alastomuutta kos-

keva häveliäisyys. Toisaalta Raamattu kertoo, että lähisukulaisten sukuelinten ”paljastaminen” on Jumalan mielestä ”iljetys” ja että maa ”oksentaa” päältä kyseisten kieltojen rikkojia.

Toinen esimerkki on maantieteellisesti ja historiallisesti aivan läheltä, mutta yhtä eksoottinen. Suomen romanien yhä noudattamat seksuaalisuutta koskevat tabut ja ”puhtaussäännöt” muistuttavat paljon muinaisten juutalaisten käsityksiä. Esimerkiksi perinteistä kiinni pitävässä romani-perheessä isovanhemmat välttävät lastenlapsiensa kaikenlaista huomioon ottamista omien lastensa läsnä ollessa. Lastenlasten olemassaolon huomioon ottaminen nimittäin vihjaa säädyllisen romanikäsitysten mukaan siihen, että isovanhemmat ovat jotenkin tietoisia siitä hämmenrävän hävettävästä asiasta, että heidän oma lapsensa on ollut sukupuoliyhdyntämisessä.

Myös kirkkohäät, joissa on paikalla nuoren parin vanhempien edustama sukupolvi, ovat romanien mielestä epäilyttäviä; mennä nyt sillä tavalla julkistamaan hävettävä asia. Suomen romanien keskuudessa tunnettiin vielä sukupolvi sitten eräänlainen karkausavioliitto: naimaikäinen neito karkasi sulhasensa matkaan. Seurauksena saat- toi olla, että morsiamen veljet ajoivat karkulaista- paria takaa pelastaakseen siskonsa sekä kosto mie- lessä. Ilmeisesti veljet eivät voineet todeta toisil- leen tai myöntää itselleen sitä kauheaa mahdolli- suutta, että heidän sisarensa olisi omasta halus- taan antautunut seksuaaliseen suhteeseen. – Siis sisko on katalasti ryöstetty ja häpäisty. (Grönfors 1981.) Nykyäänkin nuoren romaniparin kuuluu avioliittonsa aluksi pysyä vuoden sukulaistensa ulottumattomissa ”häpeämässä” tekoaan.

Edelleen: perinteitä noudattavan romaniper- heen piirissä ei saanut käyttää – mikäli useampi sukupolvi oli läsnä – mitään sanoja, jotka joten- kin voitaisiin tulkita seksuaaliseksi vihjailuksi. Sa- nat ”äiti” ja ”isä” voidaan soveliaasti korvata etu- nimien käytöllä. Kiertelemätön viittaus joihinkin vaatekappaleisiin koettiin häveliäisyyden puut- teeksi: nainen ei saa sanoa miehen housun lahjet- ta lahkeeksi, pitää sanoa housun ”hiha”. Perintei- sestä romani-isä ei saa koskaan jäädä kahden kes- ken tyttärensä kanssa, aina piti olla joku kolmas esiliinana. (Grönfors 1981.)

Suomalaisen kulttuurin näkökulmasta perin- teisten juutalaisten tai romanien käsitykset ja reaktiot vaikuttavat varsin eksoottisilta. Mutta ovatko ne sittenkään täysin käsittämättömiä? Ro- mani sanoo ”hiha”, suomalainen puhuu latinak-

si ”peniksestä”. Arvelisin, että suurimmalla osalla suomalaisista on omakohtaista kokemusta siitä, miten vaikea on kohdata seksuaalisuuteen liittyviä tai vihjaavia asioita omien vanhempien tai omien lasten läsnä ollessa. *Sukupolvi* näyttää olevan ydinkysymys myös meidän häveliäisyyskulttuurissamme.

Esimerkiksi: mitä tapahtuu, kun koko perhe on kokoontunut lauantai-iltana katsomaan ”Avara luonto” -ohjelmaa ja kuvaruudun simpanssit alkavatkin paritella...? Arvelisin, että monessa kodissa yksi ja toinen perheenjäsen alkaa käyttäytyä hämmennystä osoittavalla tavalla. Joku lähtee jääkaapille, isä etsii kaukosäädintä, koululainenkin saattaa muistaa yllättäen lukematta jääneet läksyt ja mummoa alkaa niin väsyttää: ”taidankin tästä lähteä vähän lepäämään”.

Arvelisin edelleen, että reaktiomme eläinten paritteluun riippuu täsmälleen siitä, *kenen* kanssa sitä katselemme. Yksin tai oman seksuaalikumppanin kanssa katsottuna parittelevien hevosten katsominen toimii monille, ellei useimmille, seksuaalisena virikkeenä. Kaikilla on kokemusta myös siitä vertailevan antropologian todistamasta merkillisyydestä, että seksivitsit – huumorin universaali laji – ovat joko hauskoja tai kiusallisia aina sen mukaan, missä seurassa niitä pääsee tai joutuu kuuntelemaan.

Suomalaiset äidit ja isät eivät katso televisiosta seksiä lastensa läsnä ollessa. Mutta heille olisi kiusallista nähdä televisiosta avoimen seksuaalisia kohtauksia myös omien vanhempiensa läsnä ollessa. – Itse asiassa televisiossa ei saisi näyttää seksiä ennen mummien ja vaarien nukkumaanmenoaikaa?

Mielestäni tilanteet ja asetelmat, jotka hämmäntävät romanikulttuuriin kasvanutta ihmistä, hämmäntävät myös suomalaisia. Siitä huolimatta, että emme ole pukeneet tuntemuksiamme selkeiksi kulttuurisiksi tavoiksi tai ”puhtautta” koskeviksi käsityksiksi. Meille suomalaisille valtakulttuurin edustajille on luontevampaa pukea hämmennyksemme psykokulttuuriseksi uskomukseksi: ”seksin näkeminen vaarantaa pienten lasten psyykkistä kehitystä”. – Ja mummien ja vaarien?

SEKSUAALINEN INHO

Westermarckin häveliäisyysteoriassa on kuitenkin yksi selvä puute. On totta, että meitä hämmäntää altistua lähisukulaistemme läsnä ollessa

jollekin selkeästi seksuaaliselle virikkeelle. Mutta: me ihmiset koemme seksuaalista vastenmielisyyttä ja inhoa myös monista muista syistä. Kun nuorta ja kaunista naista lähentelee hänen mahdollisuuksiinsa nähden laaduton mies, tuo nainen kokee voimakasta seksuaalista inhoa.

Myös nuoret aikuiset kokevat yleensä vanhojen ihmisten heihin suuntaaman seksuaalisen kosiskelun vastenmielisenä. Perimmäinen selitys tälle on luultavasti se, että evoluutioympäristömme vanhukset olivat todennäköisempiä sukupuolisesti tarttuvien tautien lähteitä kuin nuoret, jotka ovat vasta seksuaalisen uransa alussa.

Luonnonvalinta on suosinut geenejä, jotka ovat auttaneet esivanhempiamme aktiivisesti välttämään kaikkea sellaista seksiä, josta on oman lisääntymismenestyksen kannalta enemmän haittaa kuin hyötyä. Neutraali välinpitämättömyyden tunne ei olisi riittävä estämään haitallisia seksisuhteita. Tarvitsemme aktiiviseen vastarintaan kannustavan tunteen torjumaan toisten aktiivisia yrityksiä päästä seksuaalikontaktiin kanssamme. (Lieberman & Cosmides & Tooby 1998.)

Me himoitsemme geeniemme kannalta edullista seksiä ja inhoamme haitallista. Westermarckin löytämä insestiin kohdistuva aktiivinen vastenmielisyys on vain *yksi osa* ihmisen laajaa seksuaalisen inhon psykologiaa. Monet evoluutiopsykologit puhuvat seksuaalisesta halusta, aivan kuin kyseessä olisi ilmiö, joka auton tavoin kiihtyy nollasta sataan. Oikeasti seksuaalisuutamme täytyy mitata ikkunanpielestä tutulla lämpömittarilla, jossa nollan alapuolelta löytyy pitkälti vastenmielisyyden pakkasasteita.

Meidän seksuaaliset taipumuksemme, lähentymisemme, lähentelymme ja ilmaisemamme toiveet saattavat herättää lähimmäisissämme seksuaalista vastenmielisyyttä ja halua rangaista. Monien ihmisten kannattaa salata seksuaaliset halunsa, sillä miksi julkistaa sellaista, mikä aiheuttaa vihamielisyyttä. Vain harva homoseksuaali tuntee nykyisen Suomen niin turvalliseksi, että julkistaisi tämän persoonallisuutensa piirteen. Tällainen salaaminen on kuitenkin lähinnä tietoista ja harkittua järjenkäyttöä. Tämän artikkelin kohteena on kuitenkin vaistomaisesti koettu häveliäisyys.¹

ALASTOMUUS JA SEKSUAALISUUS

Westermarck tekee ”Avioliiton historiassaan” eron alastomuuden häpeämisen ja seksuaalisuuden

häpeämisen välillä. Tämä on erittäin tärkeä havainto.

Eskimot pukeutuvat ymmärrettävistä syistä turkisvaatteisiin. Suuri osa ihmiskunnan vaatteista, esimerkiksi miesten kravattipaita ja naisten korkokengät, on kuitenkin pikemminkin hankalia kuin käytännöllisiä. Westermarck ehdottaakin, että vaatteet ovat erittäin usein koristeita – *ornamentteja* – siinä missä oman kehon muu muokaus värjäämällä, maalaamalla, typistämällä, vennyttämällä, tatuoimalla tai ruumiinkarvoitusta trimmaamalla. Vaatteet ovat usein ihmislajin ”seksuaalisia ornamentteja” siinä missä lintujen tai kalojen koreat soidinpuvut. Yritämme tehdä itsemme seksuaalisesti viehättäviksi. (Tässä yhteydessä Westermarckilta jää huomaamatta, että ”koristelu” ei ole luonteeltaan pelkästään seksuaalista, sillä koristelemme itsemme myös asemaa ja ansioita osoittavin signaalein. Tällainen mainostaminen on usein tarkoitettu omalle sukupuolelle.)

Westermarckin ehdotuksen mukaan me ihmiset emme pukeudu siksi, että tuntisimme syntyjämme häpeää alastomuudestamme, sillä onhan olemassa lukuisia aivan alastomina kulkevia kansoja. Asia on hänen mielestään juuri päinvastoin: *me koemme alastomuudesta häpeää siksi, että me käytämme vaatteita*. Kulttuurissa, jossa on tapana esiintyä tietyllä tavalla maalattuna, koetaan suurta häpeää, mikäli joudutaan näyttäytymään vieraille ilman noita asiaan kuuluvia maalattuja koristeita. Siellä, missä huntu on tapana, nainen kokee häpeäntunnetta, mikäli joku vieras näkee hänen ”alastomat” kasvonsa. Omasta alastomuudesta koettu häpeäntunne on sama tunne, jonka koemme silloin, kun huomaamme pitävämme vahingossa hattua päässä tilanteessa, jossa *kaikki muut* ovat paljastaneet päänsä.

Westermarck kannattaa ajatusta, jonka mukaan

¹ Kulttuurisesti määrittävää seksuaalisuuteen liittyvää inhontunnetta kuvaa seuraava antropologi Lee Cronkin (1999, 116) kertoma tapaus. Cronk on tutkinut kenialaista mukogodo-kansaa, jonka keskuudessa tytöt ”ympärileikataan”. Eräänä päivänä teini-ikäinen mukogodo-poika rohkaistui kysymään: Voisiko se olla totta, että valkoisten keskuudessa ei tyttöjä ympärileikata? Näin oli joku hänelle kertonut. ”Kun olin myöntänyt asian olevan näin ja vahvistanut hänen tekemänsä johtopäätöksen, että vaimoni on todellakin ympärileikkaamaton, niin poika oli oksentaa. Hänen mielestään ympärileikkaamaton nainen on saastainen, eikä sellaisten kanssa voi mennä naimisiin.”

häpeäntunne perustuu pelkoon siitä, että herättäimme muissa halveksuntaa, ”mikä pelko on varmaankin kaikkein voimakkaimpia ihmisten käyttäytymisen käyttövoimia”. Tästä huolimatta tällainen häpeäntunne ei hänen mielestään ole ”alkuperäinen” syy häveliäisyyteemme. (Westermarck 1893, 227.)

Westermarckin kannan alastomuuteen ja vaatteisiin voi tiivistää seuraavasti. Ensinnäkin, ihmislajin pukeutuminen on paljolti koristelua. Toiseksi, ihmiset ovat konformisteja ja tuntevat häpeää, mikäli havaitsevat, että heidän ”koristeensa” eivät noudata tapojen vaatimuksia. Tunne, joka saa meidät pitämään vaatteita päällämme, ei ole samassa mielessä ”vaisto” kuin vastenmielisyytemme inestistä seksiä kohtaan, jolle ”puolestaan seksuaalinen häpeily tuntuu olevan hyvin läheistä sukua”. (Westermarck 1893, 230.)

Nuoren Edvard Westermarckin ”Avioliiton historian” käsikirjoituksen tarkastaja ja esipuheen kirjoittaja oli kunnioitettava vanhus nimeltään Alfred Russel Wallace. Sama mies, joka oli nuorena miehenä löytänyt itsenäisesti ja riippumattomasti täsmälleen samaan luonnonvalintaan perustuvan evoluutioteorian kuin se, johon Darwin oli päätenyt.² Yksi Wallacen Westermarckille kirjoittama kirje koskee pelkästään häveliäisyysteoriaa. Wallace oli vakuuttunut, että Westermarck oli ratkaissut lopullisesti antropologian suuren kiistakysymyksen inestitabusta (Wallace 1891a). Sen sijaan Westermarckin ”Avioliiton historian” häveliäisyyden alkuperää koskevat aja-

² Darwinille oli suuri järkytys, kun Wallace sattui lähettämään hänelle artikkelin referoitavaksi julkaisemista varten, sillä tuo artikkeli sisälsi – jopa sananvalintoja myöten – hänen oman teoriansa. On pelkästään historian oikku ja Darwinin ja hänen ystäviensä juonittelun tulosta, ettei jälkimaailma tunne yhtä tiedehistorian merkittävintä teoriaa Wallacen mukaan nimettynä. (Wright 1994, 301–307.) Olisi varmasti vaikea puhua ”sosiaalivallasisimista”, sillä Alfred Russel Wallace kannatti utopistisocialistisia ajatuksia. Hänen mielestään luonnonvalinta ei mitenkään pysty selittämään ihmissielua. Perustelu oli viehättävä: Wallace oli tutustunut tutkimusmatkoillaan läheisesti kivikautisiin ihmisiin, jotka olivat hänen mielestään yhtä älykkäitä ja inhimillisiä kuin eurooppalaisetkin. Wallacen mielestä nuo kivikautiset ihmiset olivat aivan liian fiksuja yksinkertaisten elinkeinojensa vaatimuksiin nähden. Hänen johtopäätöksensä oli, että ihmislajin yhteinen psykologia on Yliluonnollisen Olennon luomus, ei luonnonvalinnan tulos. (Cronin 1994, 353–361.)

tukset herättivät Wallacen epäilyt. Linaan Wallacen kirjeen kokonaisuudessaan, koska se on hieno dokumentti siitä, miten kaksi tieteen suurta nimeä keskustelee niin mitättömältä vaikuttavasta asiasta kuin häveliäisyydestä (Wikman 1940; kursivoinnit Wallacen, käännös H. Sarmajan):

”12.3.1891.

My dear Sir

Huolimatta siitä, että Te käsittelette kekseliäästi seksuaalisen häveliäisyyden ja sukupuolielinten kätkemisen alkuperää luvussa IX, niin en voi olla käsittelyynne täysin tyytyväinen. Vaikka villien keskuudessa on monia esimerkkejä yhden tai molempien sukupuolten täydellisestä alastomuudesta, niin kuitenkin ja loppujen lopuksi tällaisia kansoja on *hyvin vähän* verrattuna niihin, joiden keskuudessa vaatteiden avulla tehtävää peittelyä tapahtuu. Vaatteilla peittely on niin yleistä, että arvelisi yhdeksän kymmenestä villikansasta pitävän sitä käytäntönään. Näyttää olevan useita syitä, miksi sukupuolielinten peittely kuuluu eri luokkaan kuin muiden ruumiinosien peittely vaatetuksella. Sukupuolinen kanssakäyminen tapahtuu kaikkien kansojen keskuudessa etupäässä öisin, eikä käsitykseni mukaan ole olemassa tietoja yhdestäkään kansasta, joka harjoittaisi sitä aina *julkisesti* ja *ilman mitään peittelyä*. Tällainen voi olla seurausta siitä, että kumpikin osallistuja on alttiina hyökkäyksille, ja siitä, että naiset, *kuin myös eläinnaaraat*, tarvitsevat melkoisesti suostuttelua ja kosiskelua ennen kuin myöntyvät. Tuskin näin tapahtuisi, ellei olisi olemassa tunne siitä, että tämä toiminto on jotenkin erilainen verrattuna kaikkiin muihin toimintoihin, – tunne häpeästä tai häveliäisyydestä? Entä sitten se seikka, että ihmisen pystyasento saat-
taa sukupuolielimet alttiiksi satunnaisille iskuille ja haavoittumiselle tai että vihollinen voi niitä vahingoittaa, niin eikö tämä ole luonnollisestikin johtanut siihen, että penis sidotaan vaatteella erityisesti sellaisten kansojen keskuudessa, jotka eivät jatkuvasti kanna kilpeä suojatakseen sillä ruumistaan. Jopa täysin alastomat Uaupes naiset osoittivat suurta häveliäisyyden tunnetta *asentoissaan*, kääntyen aina sivuttain tavatessaan miehen, ja istuessaan he asettivat säärensä peittääkseen sukupuolielimensä.

Olenkin tämän vuoksi taipuvainen ajattelemaan, että seksuaalisen häveliäisyyden tunne kasvoi ihmisellä pystyasennon seurauksena, ja ne suhteellisen harvinaiset tapaukset, joissa häveliäisyyttä ei tavata laisinkaan, ovat perversiota ja palautumia ja *eivät* siten edusta villi-ihmisen normaaleja olosuhteita. Mikäli ajatlette asiaa tältä kannalta, niin ehkäpä saatte siitä jonkin kap-paleen, mutta en suinkaan odota, että viittaisitte miten-kään ajatuksiini, jotka ovat vain ehdotuksia Teidän harkittavaksenne.

Teidän uskollisin

Alfred R. Wallace.

P.S. Haluaisin vielä lisätä, että matkailijat ovat aina taipuvaisia lioittelemaan alastomuutta ja häveliäisyyden puutetta, ja että heidän väitteensä varsin usein vii-taavat *poikkeuksien* kuin siihen mikä on *sääntö*.

A.R.W.”

Wallacen ajatus, että pystyasento jotenkin selit-täisi häveliäisyyttä, ei tunnu alkuunkaan uskot-tavalta, ja Westermarck kiisti ajatuksen kirjas-saan – mainitsematta sen esittäjän nimeä (Wes-termarck 1893, 231). Vaikka pystyasento tekikin lajimme urosten sukuelimet julkisemmiksi, niin naaraamme ovat tässä suhteessa varsin suku-puolettomia verrattuna simpansseihin tai pavi-aaneihin.³

Wallacen kirjeen mielenkiintoisin kohta on eh-dotus, että taipumuksemme kätkeä parittelu voi-si johtua siitä, että paritteluun syventyvät kump-panukset ovat ”alttiina hyökkäyksille”. Kannattaa myös huomata, että Wallacen ehdotukset pitävät häveliäisyyttä itsessään luonnonvalinnan tiettyä tarkoitusta varten tuottamana sopeutumana eikä Westermarckin tapaan muiden adaptaatioiden si-vutuotteena.

”Alttiina hyökkäyksille”? Mikä tai kuka saattoi hyökätä parittelevien aatamien ja eevien kimp-puun? Ajatteliko Wallace petoeläimiä? Eräässä luontodokumentissa esiteltiin Kreikassa elävä am-piaislaji, joka oli adaptoitunut pyydystämään pa-rittelupuuhiissa olevia karpäspariskuntia – kaksi karpästä yhdellä iskulla!

Monet eläimet parittelevat salamannopeasti välttääkseen saaliiksi joutumisen kurjan kohtal-on. Mutta parittelevien ihmisten kannalta vaa-rallisin vihollinen on oma lajitoveri. Esimerkiksi

³Hans Peter Duerr (1994) on kritisoinut voimakkaas-ti Norbert Eliasin tunnettua teoriaa ”sivilisoitumisen prosessista”. Elias on väittänyt, että keskiajan ihmiset parittelivat julkisesti eivätkä kainostelleet alastomuut-ta, ulostamista jne. Eliasin mukaan vasta sivilisaatio saa ihmislajin hillitsemään tällaiset eläimelliset im-pulssinsa ja mielihalunsa. Duerr osoittaa, että Eliasin koko suosittu teoria perustuu historiallisten aineistojen väärintulkintoihin ja että esimerkiksi häveliäisyys on osa ihmisluontoa.

Duerrin kirjan kuvat ja kuvaukset antavat tukea Wallacen havainnoille alastomina kulkevien kansojen häveliäisyydestä ja häveliäistä asennoista. Alastomina kulkevat naiset hämmentyvät, jos miehen katse pysäh-tyy tarkastelemaan suloja, jotka meidän kulttuuris-samme ovat julkisesti aina vähintäänkin bikinien peit-tämiä. Jos mies erehtyy tuijottamaan jotakuta naista lii-an yksityiskohtaisesti, naisen miespuoliset sukulaiset voivat ryhtyä kurittamaan tuota hävytöntä. Eräs an-tropologi seurasi, miten alaston neitonen käveli erään miesryhmän ohitse ja miten miehet häveliäästi pitivät katseensa kurissa. Mutta heti kun tuo neitonen oli tur-vallisen matkan päässä, ryhtyivät miehet arvostelemaan tämän suloja asiantuntevasti. (Vrt. Duerr 1994, 122–135.) Eli vilkuilu on myös osa ihmisluontoa.

ihmisuros voi mustasukkaisuuden puuskassaan olla leijonaakin vaarallisempi peto. Myös tape-
tuksi tulemista vähäisempi coitus interruptus on
rakastavien geneettisten intressien kannalta va-
litettava tapahtuma.⁴

PARISUHDE, USKOTTOMUUS JA MUSTASUKKAISUUS

Vaikka ihmislajilla on taipumusta monivaimoi-
suuteen, me rakastumme yleensä yhteen kerral-
laan. Ihmisurokset myös kiintyvät puolisoitensa
synnyttämiin lapsiin. Lisäksi molemmat suku-
puolet kokevat mustasukkaisuutta rakastetustaan.
Vaikka suurin osa maailman kulttuureista tuntee
ja hyväksyy monivaimoisuuden, kuitenkin yli-
voimaisesti suurin osa maailman lapsista on aina
syntynyt yhden vaimon perheisiin. Hieman yk-
sinkertaisten voidaan sanoa, että ihminen on psy-
kologialtaan monogaaminen eläinlaji. (Cronk
1999; Pinker 1997; Westermarck 1893.)

Vain harvat nisäkkäät solmivat monogaamisia
avioliittoja. Lintujen keskuudessa poikasistaan
yhdessä huolehtivat avioparit ovat sen sijaan var-
sin yleisiä. Monogaamiset eläinlajit ovat pääty-
neet evoluution kuluessa eräänlaiseen ”avioehto-
sopimukseen”.

”Sopimuksen” mukaan naaras ja uros ovat
kumpikin suostuneet tinkimään eräistä mahdol-
lisista lisääntymisstrategioista saavuttaakseen li-
sääntymismenestystä toisilla tavoilla. Avioehto-
sopimuksessa monogaamisten lajien vaimoeläi-
met ikään kuin vakuuttavat uskollisuuttaan avio-
miehelleen sillä ankaralla ehdolla, että kyseinen
uros auttaa pesän rakentamisessa, lasten hoidossa

ja perheen puolustamisessa – eikä tarjoa näitä ra-
jallisia resurssejaan toisille naaraille. Monogaa-
misten eläinten aviomiehet puolestaan lupaavat
ottaa huolehtiakseen avioehdossa mainituista per-
heen huoltoa koskevista velvoitteista, mutta vain
sillä ehdolla, että kyseessä oleva vaimoeläin ei an-
taudu tai hakeudu parittelemaan muiden urosten
kanssa.

Ja niin monogaamiset eläinlajit elivät onnelli-
sina rakastaen puolisoitaan ja yhteisiä lapsiaan
elämänsä loppuun asti?

Me ihmiset emme ole ainoa eläin, jolla on on-
gelmiä avioliitoissaan. Aviosuhteessa elävän urok-
sen kyky ja geneettinen intressi siittää jälkeläisiä
myös muille naaraille eivät yleensä katoa minne-
kään. Vastaavasti vaimoeläimen – olipa tämä sit-
ten raatokuoriainen, talitiainen tai ihminen –
kannattaisi ehkä sittenkin hankkia lapsilleen pa-
remmat geenit tai huoltaja kuin aviosopimukses-
sa mainittu uroseläin hänelle pystyy tarjoamaan.
Aviovaimoeläimen kannalta oivallisin ratkaisu oli-
si hankkia parhaat mahdolliset geenit kodin ul-
kopuolisesta suhteesta – halukkaista uroksista ei
yleensä ole pulaa – ja panna oma rakas aviomies
huoltamaan vieraan uroksen siirtämiä pienokaisi-
aan. Monogaamisen avioliiton onnea näyttääkin
varjostavan aina läsnä oleva viettelys uskotto-
muuteen.

Monogaamisten lajien parinmuodostus on
mielenkiintoinen prosessi, kuten ”Kauniiden ja
rohkeiden” yleisö hyvin tietää. Monogaamisten
lajien keskuudessa kukin naaras ja uros yrittää
saada niin laadukkaan puolison kuin mahdollis-
ta. Yleisenä lopputuloksena on, että kympin ar-
voiset naaraat ja urokset saavat toisensa, samoin
yhdeksikön arvoiset jne. Eli vakat kantensa valit-
sevat.

Tällainen jako on kuitenkin varsin horjuva sy-
steemi, jossa on tilaa vipinälle. Esimerkiksi kuuto-
sen arvoisen naaraan kannattaisi paritella salaa
vieraan yhdeksikön uroksen kanssa. Kympin
uroksen lisääntymismenestys taas kasvaa, mikäli
se on kympin arvoiselle vaimolleen uskonon ja
parittelee kuutosen arvoisen naaraan kanssa. Näin
se saa itselleen lisää jälkeläisiä ja, mikä parasta,
kaupanpäällisiksi vielä ahkeran aisankannattajan
kantamaan lapsilleen ruokaa. Laadukkaan urok-
sen kannattaa visusti salata osallisuutensa aviori-
kokseen, koska asiasta vihiä saanut aisankannat-
taja saattaisi hylätä vaimonsa ja kieltäytyä hoita-
masta Shemeikan jälkeläisiä. (Hamilton 2001,
711.) Aviorikos on naaraan ja vierailijauroksen

⁴Vielä muutama vuosikymmen sitten saattoi monissa
länsimaissaakin – kuten Texasissa 1972 – mustasukkai-
suuden puuskassa lähimmäisensä tappanut mies kä-
vellä oikeussalissa ovesta vapaana miehenä, mikäli vain
pystyi todistamaan, että oli tavannut tuon onnetto-
man itse teossa vaimonsa syleilyssä – flagrante delicto.
Katsottiin, että eihän kukaan ”järkevä mies” voi hilli-
tää itseään sellaisessa tilanteessa. (Daly & Wilson 1988,
193; Westermarck 1933, 333–336.) Myös nykyinen
Suomen lainsäädäntö tuomitsee aviomiehen ”tapos-
ta”, mikäli hän surmaa ”rysyn päältä” tavoittamansa
kilpakoisijan välittömästi. Mutta jos petetyksi tullut
mies tappaa vaimonsa rakastajan vasta seuraavana päi-
vänä, niin surma tuomitaan paljon ankarammin, ehkä
jopa ”murhana”. Eli mustasukkaisuuden puuska on
lieventävä asianhaara myös Suomessa.

salaliitto, jonka tarkoitus on riistää aisankannattajauroksen työvoimaa.⁵

Seuraava toteamus on erittäin tärkeä: puolison uskottomuudesta on yleensä monin verroin haitallisemmat seuraukset urokselle kuin naaraalle. Uskottomuuteen syyllistynyt naaras hoitaa kuitenkin aina omaa jälkeläistään. Sen sijaan uskottoman naaraan petetty aviomies voi joutua ruokkimaan toisen uroksen jälkeläistä. Naaraan lisääntymismenestyksen kannalta hänen aviomieseläimensä uskottomuus ei merkitse suurta menetystä, mikäli kysymyksessä on vain siitospalvelu toiselle naaraalle. Eri asia on sitten, jos oma rakas ja laadukas uros lähtee vieraan naaran puoliseksi tai hankkii toisen vaimon. Sillä siellä, missä on monogaamisia perheitä, on myös avioeroja ja uudelleen avioitumisia. Uskottomuus ei ole monogaamisten eläinperheiden ainoa perheriidan aihe.

Edellä esitetyt yleiset havainnot monogamian olemuksesta koskevat niin hyönteisiä, ihmisiä, lintuja kuin kalojakin. Joidenkin lajien keskuudessa näitä perheongelmia on enemmän, toisilla vähemmän. (Barash & Lipton 2001; Buss 2000.)

EPC

Biologit puhuvat myös ”sosiaalisesta” ja ”geneettisestä” monogamiasta. Sosiaalinen monogamia on kyseessä, kun katsomme, miten Hakaniemen rannassa uiva joutsenpariskunta huolehtii hellyttävästi suloisista lapsistaan. Geneettinen monogamia puolestaan tarkoittaa sitä, että kun biologi tekee mainitulle joutsenperheelle DNA-testin, niin osoittautuukin, että kaksi suloista untuvapalloa viidestä onkin Kaivopuiston kupeessa asuvan uroksen siittämiä. Eli joutsenäidillä, tällä aviollisen uskollisuuden symbolilla, on ollut parisuhteen ulko-

puolinen parittelu – *EPC* (extrapair copulation).

EPC on aivan keskeinen ilmiö, kun yritämme selittää ihmismielen lisääntymispsykologiaa. Kuinka suuri osa ihmislapsista on siitetty äidin EPC-suhteessa? Kulttuurinen vaihtelu on suurta ja arviot liikkuvat 5 ja 20 prosentin vaiheilla. Miellemme evoluution aikaisilla esivanhemmilla, jotka eivät käyttäneet ehkäisyä, tuo luku oli varmasti suurempi kuin nykyaikaisessa suomalaisessa yhteiskunnassa. Vaikka EPC-lapsien yleisyys ei olisi ollut keskimäärin kuin 10 prosenttia, niin tämäkin määrä olisi jo muodostanut erittäin voimakkaan valintapaineen seksuaalisuutemme evoluutiohistoriallisen rakentumisen kannalta.

Lähes kaikkien meidän monogaamisten lajien aviomiesten keskuudessa – olimme sitten hyönteisiä, lintuja tai ihmisiä – tavataan käyttäytymispiirteitä, joiden tarkoitus on varmistaa, että ”koti-isä” on myös geneettinen isä. Kaikki lapsistaan huolehtivat uroseläimet ovat erityisellä tavalla ”mustasukkaisia”. Mustasukkaisuuden tunteet ovat yhtä oleellinen osa inhimillisen parisuhteen tunteellisia edellytyksiä kuin puolisoon kohdistuva rakastava kiintymyksen tunne. (Buss 2000; Westermarck 1893.) Myös monogaamisten lajien vaimojen kannattaa mustasukkaisesti vartioida, ettei aviomies lähde toisen matkaan tai tuhlaa huolenpitoaan vieraiden naaraiden lisääntymisponnisteluille. Myös ihmisnaaras on mustasukkainen eläin, joka voi hyökätä paitsi aviomiehensä myös kilpailevan naaraan kimppuun – joko suoraan tai epäsuorasti.

Lintujen harrastamat parisuhteen ulkopuoliset kopulaatiot, EPC-seksi, tapahtuvat aviopuolisolta salassa. Monet linnut metelöivät pitkään laillisissa aviovuoteissaan, mutta harjoittaessaan rakastajiensa kanssa salavuoteutta ne osaavat olla niin hissukseen, että ornitologeillekin DNA-testien ”geneettisestä isyydestä” kertovat tulokset olivat alkuun yllätyksiä: ”miten ne sen tekevät?” Lintumaailmasta tunnetaan taidokkaita kosio-tansseja, mutta myös salakähmäisellä pikapanolla – anteeksi, en tunne latinankielistä vastinetta – on kysyntää. (Barash & Lipton 2001.)

Voimme tehdä seuraavan johtopäätöksen: ihmisen ei suinkaan ole ainoa eläin, joka salaa seksuaalisuuttaan lajikumppaneiltaan.

SIMPANSSIN VIKKUNALEHTI

”Epäilemätää, penis on yksi kaikkein ’itsenäisim-

⁵Monogaamisten hyönteisten ja lintujen maailmassa tavattavat lisääntymisstrategiat ovat TV:stä tuttuja ”Kauniit ja rohkeat” -sarjan katselijoille. Kottaraisten keskuudessa tavataan kuitenkin kierouden laji, jota saippuaoopperan käsikirjoittajat eivät ole tietääkseni vielä käyttäneet. Kottaraisten keskuudessa vanhoiksi-piioiksi ja pesättömäksi jääneet naaraat saattavat paritella – halukkaista uroksista ei ole puutetta – ja sujauttaa sitten myöhemmin *salaa* oman munansa jonkin avioparin pesään. Eli vaimokottarainen ei voi olla aivan varma, että hänen hoivaamansa kottaraislapset ovat omia geneettisiä jälkeläisiä. Oman lajin ”käkeily” on paljon yleisempää kuin aikaisemmin on uskottu. (Barash & Lipton 2001, 110–112.)

min' toimiva ruumiinosa", toteaa Frans de Waal (lainaus: O'Connell 1998, 169). "Simpanssien keskuudessa peniksellä on tärkeä signaalitehtävä: sen kirkas vaaleanpunainen väri muodostaa vahvan kontrastin tummaa turkkia vasten. Tämä ominaisuus ja se, että erektio ei laskeudu kovin helposti sen jälkeen kun se kerran on pystytetty, tekee peniksestä tärkeän todistuskappaleen ylempi-arvoisten urosten silmissä niiden vahtiessa toisten urosten seksuaalisia suhteita." (O'Connell 1998, 169.)

Mutta simpanssiurokset ovat nokkelia. Ne osaavat salata tiukan paikan tullen tämän kiusallisen todistuskappaleen. De Waal kertoo (O'Connell 1998, 88):

"Muistan elävästi, kun näin tämän ensimmäisen keran, sillä se oli erittäin koomista. Dandy (eräs alempi-arvoinen uros) ja naaras seurustelivat salaa. Dandy alkoi lähennellä naarasta ja katsoi samaan aikaan levottomasti ympärilleen nähdäkseen, katsoivatko muut urokset. Simpanssiurokset aloittavat lähentelynsä istumalla jalat levällään, jolloin niiden erektio näkyy. Juuri kun Dandy esitteli seksuaalisia halujaan tällä tavalla, Luit, vanhempi uros, tuli odottamatta nurkan takaa. Dandy pani välittömästi kätensä peniksen päälle ja piilotti sen."

Autistisen lapsen on vaikea ymmärtää, että näkeminen on tietämistä (O'Connell 1998). Frans de Waalin mielestä Dandy "tajusi", että jos se kätkee todistuskappaleen, niin ylempi-arvoinen Luit ei voi arvata sen aikeita. Totta, simpanssit ovat osoitaneet olevansa itsestään tietoisia eläimiä, ne esimerkiksi tunnistavat itsensä peilistä, "tuo olen minä". Ne ymmärtävät, että näkeminen on tietämistä. (Hauser 2001; Griffin 2001.)

Mielestäni on mahdollista, että Dandy koki myös "vaistomaisia" häveliäisyyden tuntemuksia kyseisessä tilanteessa. Myös makakiapinat osaavat kätkeä parittelunsa toisten katseilta, vaikka ne eivät pysty tunnistamaan itseään peilitelessä kuten simpanssit (Barash & Lipton 2001, 106). Kannattaa miettiä, miten ihmisuros toimisi vastaavassa tilanteessa kuin Dandy. Miten käyttäytyy rakastaja, kun matkalta yllättäen palaava aviomies ilmestyy makuuhuoneen oviaukkoon?

Simpanssien keskuudessa urokset pysyvät syntymäyhteisössään, kun taas neitoikään varttuneet naaraat muuttavat toiseen yhteisöön lisääntymään. Näin menetellen simpanssit välttävät sisäsiitoksen westermarckilaisella menetelmällä (de Waal 2001). Simpanssiurokset pitävät laumaansa muuttaneita "miniöitä" ikään kuin yhteisinä vai-

moinaan. Mutta kuinka uskollinen simpanssirouva on aviomiesjoukolleen? Eräät isyystestit viittaavat siihen, että rouvat ovat tehneet salaisia lemменretkiä johonkin vieraaseen, naapurissa olevaan yhteisöön. – Yön pimeydessäkö? Ihmisten silmissä ruokottomalta vaikuttavat serkkumme osaavat olla häveliäitä useammallakin tavalla.⁶

SEKSUAALINEN HÄIRINTÄ

Apinatutkimus käytti termiä "seksuaalinen häirintä" (sexual harassment) jo vuosia, ennen kuin käsite tuli yleiseen käyttöön toisessa merkityksessä. Apinatutkijat tarkoittivat "seksuaalisella häirinnällä" sitä, että ulkopuoliset apinat eri tavoin häiritsevät seksiin syventynyttä pariskuntaa. Seksuaalinen häirintä voi sisältää "päällä hyppimistä, turkista kiskomista jne." (De Waal 2001, 382.)

Vain kaksi asianosaista simpanssia tietää, mitä Dandy yritti tuona päivänä vuosia sitten. Tuon "koomisen" tapahtuman silminnäkijöihin kuului sattumalta yksi puhekykyisen apinalajin edustaja – tutkija Frans de Waal. Hän pystyy ja on pystynyt levittämään puhutun (ja kirjoitetun) *kielen* avulla juorua Dandyn yrityksestä. Ehkä Dandyn häveliäs ele mainitaan apinatieteellisessä kirjallisuudessa vielä sadan vuoden kuluttuakin – siinä missä neiti Lewinskyn sininen mekko USA:n poliittisessa historiassa.

Kun yksi puhekykyinen esivanhemmamme näki lemменparin puuhassaan, niin kohta tapahtumasta saattoi tietää moni muu. Tai kun kaksi harjoitti seksiä salassa, niin kumpi tahansa heistä saattoi sanoa kolmannelle: "et ikinä arvaa mitä eilen tapahtui. Lupaathan, että et kerro kenellekään..."

Ihmisen *kyky puhua* on toiminut voimakkaana

⁶Westermarck mainitsi edellä esitellyssä sitaatissa, että myös Pyhä Augustinus on yrittänyt selittää häveliäisyyden arvoitusta. Westermarck jätti kuitenkin kertomatta – häveliäisyyden vuoksi –, mikä oli kirkkoisän ehdottama ratkaisu. Voimme lukea Raamatusta, että Jumalan mielestä sukuelimiä pitää hävetä, mutta Hän ei kertonut *miksi*. Kirkkoisä Augustinuksen mielestä miehen täytyy peittää peniksen, koska tämä elin saattaa kapinallisesti nostaa päätään vastoin isäntänsä tahtoa. – Peniksen suhde isäntäänsä on yhtä syntinen kuin ihmislapsen suhde Jumalaan. Huonosti käyttäytyvä elin on häpeällinen. Augustinuksen selityksen empiirinen osa viittaa apinatutkija de Waalin tekemään havaintoon: penis on kaikkein "itsenäisin elin".

evoluutiosyynä siihen, että meistä on tullut synnynäisiä seksuaalisuutemme salaajia. Suurina yhteisinä elävillä apinoilla on monia keinoja puuttua toistensa lisääntymismenestykseen, suoranainen ”seksuaalinen häirintä” on vain yksi keino monien joukossa. (Smuts 1987.) Meidän ihmistenkään harjoittama ”seksuaalinen häirintä” ei rajoitu lemменparin päällä hyppimiseen tai turkista repimiseen, vaikka tällaista toisinaan tapahtuu. Me osaamme puhua, me osaamme juoruilla, pystymme säätämään seksuaalimoraalia koskevia lakeja, joiden rikkomisesta rankaisemme. Suurina yhteisinä elävien apinoiden keskuudessa tavataan myös liittoutumia toisten seksuaalisuuden kontrolloimiseksi.

Me puhetaitoiset ihmiset olemme tässä suhteessa taitavampia. Mutta me osaamme olla myös typerämpiä kuin apinat. Suuri osa ihmisten säätämistä seksuaalimoraalia koskevista tavoista tai laeista on toisaalta biologisesti ”järjettömiä”, toisaalta valistuneen moraalikäsityksen vastaisia.

KUUMAN KATSEEN LUPAUS

Suora ja kiinteä katse voi viestittää ihmislailla kahta varsin vastakkaista asiaa. Yksi: ”olen valmis tappamaan sinut”. Kaksi: ”voisin rakastella kansasi”. Yleensä tilanne kertoo, kummasta on kysymys. Mutta jos asiasta on vähänkään epäselvyyttä, niin neuvoni on seuraava: Kannattaa kiinnittää huomio tuijottajan pupillien kokoon. Tappajan katse on ”pistävä” – pupillit ovat pienet. Parittelutuijotus puolestaan laajentaa pupillit suureksi ja upottavan syviksi... Parittelutuijotus (copulatory gaze) kestää kaksi sekuntia, sitten katsekontaktin osapuolet kokevat eräänlaisen ”häikäistymisen” ja kääntävät silmänsä muualle... Kunnes katseet kohtaavat uudestaan, ikään kuin varmistaakseen. (Fisher 1992, 21–27.)

Laajentuneet pupillit tekevät myös kasvot kauniiksi. Kokeellisesti on havaittu, että kun retusoidaan valokuvan esittämän naiskasvon pupilleja suuremmiksi, näin ”paranneltu” kuva näyttää ihmisten mielestä kauniimmalta kuin alkuperäinen, vaikka arvostelijat eivät tietoisesti tunnista, mikä ero näissä kahdessa samalta näyttävässä kuvassa on (Morris 1982).

Kahdenkeskinen katse on *salainen* katse! Ja salainen katse voi johtaa salaiseen suhteeseen. Häveliäisyytemme suojamuurissa on ikkuna, jonka vaistomaisesti avaamme vain tarpeen tullen.⁷

Meille ihmisille ei kuitenkaan riitä se, että harjoitamme seksiä salassa toisten katseilta. Tämän lisäksi me kätkemme seksuaalisuutemme *oman* tietoisuutemme ”katseilta”. Merkillinen väite?

Robert Trivers – yksi modernin käyttäytymisbiologian suurista nimistä – on esittänyt, että kielen ilmaantumisen myötä on syntynyt jatkuvasti suurempi kysyntä myös kyvyllä pettää muita. Kieli tekee mahdolliseksi viitata tapahtumiin, jotka ovat etäällä ajan ja paikan suhteen. Kuuliija on siksi usein kertojan välittämän informaation armoilla, etenkin tilanteessa, jossa mitään vastakkaista informaatiota ei ole käsillä. Triversin mielestä meistä on tullut paitsi erittäin taitavia valehtelijoita myös erittäin taitavia *valheenpaljastajia*. Yksi strategia tuottaa ”kysyntää” vastastrategialle. Suullisen informaation vastaanottajan kannattaa yrittää tarkkailla, onko tuo kertoja tietoinen valehtelija vai ei. Me katsomme vaistomaisesti kertojaa silmiin, me kuuntelemme äänen sävyjä jne. (Pinker 1997; Ekman 1985.)

Trivers esittää, että evoluutio on suosinut ihmisten kykyä eräänlaiseen ”itsepetokseen” (self-deception). Näin siksi, että valehtelija, joka *itse* uskoo omaan tarinaansa vilpittömästi, huijaa tehokkaammin kuulijansa kuin se, joka tietää olevansa valehtelija.

Triversin mielestä tällä oivalluksella on aivan keskeinen merkitys ihmismielen ymmärtämisen kannalta. Me ihmiset olemme monin tavoin adaptoituneet kääntämään tosiasioita tiedostamattomasti – vilpittömästi – omien geneettisten etujemme suuntaisiksi. (Trivers 1985, 416–420.) Itsepetoksen käytössä on Triversin (1985, 416–420) mukaan esimerkiksi seuraavia mielen toimintoja:

⁷ Bernard Mandeville kirjoitti katsekontaktista kolmesataa vuotta sitten, että se mitä emme häveliäisyyden takia voi suorilla sanoilla ilmaista, voidaan kertoa katseella. Mutta silmien viestit pitää kertoa säädylisesti, lyhyillä katkonaisilla katseilla (short abrupted glances), sillä suora tuijottaminen on sopimatonta, koska nainen voi hämmentyä ja punastua. ”Silmät ovat sielun peili”, siksi nainen pelkää, että mies voi nähdä niissä naisen ”salaisimmat toiveet”. Miesten julkea katse pitää naisen ”ikuisessa piinapenkissä” ja katseiden kohtaaminen on aivan kuin ”suunniteltu kiskomaan naisesta esiin se suuri totuus, jonka naisen häveliäisyys yrittää kiistää hänen kaikilla sielunkyvyyllään”. (Mandeville 1989, 105.)

– *Esitämme ”hyvätehosta”* (benefectance). Pyrimme vaistomaisesti viestittämään toisille, että emme ole ainoastaan moraalisesti erinomaisia, vaan myös verrattoman tehokkaita. Jos olemme mukana menestyksekkäässä toiminnassa, niin laskeamme itsellemme siitä suuret ansiot; epäonnistuessamme katsomme olevamme ulkoisten olosuhteiden uhreja.

– *Liioittelu*. Tuskin liioittelen, jos väitän, että syylistymme tähän lukemattomia kertoja päivässä.

– *Johdonmukaisuuden illuusio*. Menneisyys voidaan ”kirjoittaa uudelleen”, niin että se sopisi paremmin kulloisenkin nykyisyyden vaatimuksiin. Muistimme ehostaa menneisyytemme.

– *Keskinäisten suhteiden arviointi*. Esimerkiksi vaimo ja mies uskovat kumpikin, että toinen heistä on uhrautuvainen puoliso, uskollinen ja rehellinen. Kumpikin uskoo myös, että toinen heistä osoittaa itsekkyyttä sadoin eri tavoin. – Erimielisyys koskeekin vain sitä, kumpi on kumpi.

– *Havainnon torjunta ja havaintoa koskeva varuillaan olo*. Ihmisillä on vaikeuksia tajuta sanoja tai vihjeitä, jotka ovat heille kielteisiä. Totuudet saattavat valua kuin vesi hanhen selästä niin, ettei niiden vaikutus näy mitenkään ulkoisessa käytöksessämme. Sen sijaan olemme taipuvaisia omaksumaan sujuvasti itseämme tyydyttäviä käsitteitä. Mieleemme toimii kuin puolustusasianajaja, joka käyttää hyväkseen kaikki tiedon jyvät – olkoon ne kuinka triviaaleja tai kuinka väärin tulkittuja tahansa –, kunhan ne vain ajavat jotenkin eteenpäin asiakkaan etuja.

Kirjoittaessaan itsepetoksesta Trivers viittasi lähinnä siihen, miten markkinoimme muille moraalista laatuamme ja yhteistyökykyämme. Mutta ajatus itsepetoksen käyttökelpoisuudesta pitää paikkansa myös seksuaalisuuden suhteen. Sana ”hyvätehosta” pitäisi ehkä korvata seuraavilla mainoslauseilla: Olen ”laadukas lisääntymiskumppani”! Olen ”rakkaudessaan uskollinen”! Olen ”lapsimotivoitunut puoliso”!⁸

Satiirin mestari Bernard Mandeville on kirjoittanut itsepetoksesta 300 vuotta sitten, aivan kuin hän tuntisi Triversin teorian. Mandevillen mielestä me ihmiset salailemme muilta kolmea asiaa: seksuaalisia halujamme, itsetyytyväisyyttämme ja itsekkyyttämme.

”Ensiksi mainittu häveliäisyyden laji on se, miten kaikin tavoin tekeydymme siveiksi. Tämä tekeytyminen sisältää aidon ja vaivalloisen pyrkimyksen kaikin käy-

tössä olevin kyvyin tukahduttaa ja kätkeä muilta se luontainen taipumus, jonka Luonto on meille suvunjatkamista varten antanut. Tämän häveliäisyyden opittu omaksumme, aivan kuin *kieliopin säännötkin*, jo kauan ennen kuin meillä on tilaisuutta havaita niiden käyttökelpoisuus.” (Mandeville 1723/1989, 102.)⁹

PIILO-OVULAATIO

Simpanssiurokset ja -naaraat parittelevat vain silloin, kun naaraalla on ovulaatio. Simpanssinaaras mainostaa kiimaansa siten, että sen häpyhuulet muuttuvat grapehedelmän kokoisiksi ja loistavan vaaleanpunaisiksi. Urosten mielestä vain vaaleanpunaisena loistavat naaraat ovat seksuaalisesti kiinnostavia.

Ihmiset parittelevat aktiivisesti riippumatta sii-

⁸Evoluutiopsykologi Steven Pinker (1997, 421) on huomauttanut Triversin itsepetosta koskevasta teoriasta seuraavasti: ”Tässä on tietty yhtäläisyys niiden Freudin teorioiden kanssa, jotka koskevat tiedostamatonta ja egon puolustusmekanismeja (sellaisia kuten repressio, projektio, kieltäminen ja rationalisointi), vaikka ilmiön selitys onkin aivan erilainen.” Freud on epäilemättä tehnyt monia teräviä havaintoja. Mutta ilmiön havaitseminen on eri asia kuin sen selittäminen. Trivers viittaa psykologisiin kokeisiin, joiden mukaan ihmismielestä voidaan löytää seuraavia merkillisiä ilmiöitä: 1. Yksilön mieleen on samanaikaisesti varastoitu sekä oikea että vääristetty informaatio. 2. Väärä tieto löytyy mielen tietoisesta osasta, oikeassa muodossa oleva tieto on talletettu mielen tiedostamattomaan osastoon, ja itsepetos pitää totuuden tietoisien mielen ulottumattomissa. ”Valheenpaljastajilla” tehty kokeet todistavat, että ihmismielen jotkut osat pystyvät tunnistamaan asioita, joista tietoinen mieli ei tiedä mitään. Usein iholta mitattavat reaktiot ”tietävät” paremmin. (Trivers 1985, 417.)

⁹Pelle Miljoonan bändi lauloi suoraan asiaan: ”Tahdon rakastella sinua, tahdotko sinä minua...”. Mandeville on huomauttanut, että rehellisesti seksuaalisista haluistaan puhuva ihminen olisi muiden halveksima heittiö, ”vaikka hänen ainoa vikansa olisi se, että hän puhui totta”. ”Kuvitelkaamme, että joku mies kertoisi jollekin naiselle, miten tämä nainen olisi tuon miehen mielestä aivan ainutlaatuisen sopiva jatkamaan sukua hänen kanssaan. Sitten mies vielä ilmoittaisi, että hän juuri parhaillaan tuntee olevansa erittäin halukas lisäämään sukuaan. Ja seuraavaksi herrasmiehemme vielä tiedustelisi, että olisiko nainen mitenkään suostuvainen asian edellyttämään kanssakäymiseen.” Mandeville ennustaa, että tällaista kaikin puolin asiallista ja rehellistä miestä haukuttaisiin ”eläimeksi ja raakimukseksi” ja että tuo rakastettava nainen pakenisi paikalta. – ”Eikä tuota miestä enää ikinä kutsuttaisi sivistyneiden ihmisten seuraan.” (Mandeville 1989, 105.)

tä, ovatko naaraat ovulaatiossa vai eivät. Suurin osa ihmislajin harjoittamasta seksistä tapahtuu aikana, jolloin hedelmöitys on käytännössä mahdollonta. Ehkä vähemmän kuin yksi sadasta parittelukerrasta johtaa ihmisnaaraan hedelmöitymiseen, lukemattomilla muilla eläimillä tarppää kerralla. Sitä paitsi tämä ylenpalttinen ponnistelu ei ole ainoastaan turhaa, vaan myös vaarallista, koska tarjolla on esimerkiksi tauteja ja vihamielisiä kilpakosijoita jne.

Kaikki tämä yletön seksi tapahtuu vain siksi, että ihmisnaaraalle on kehittynyt *piilo-ovulaatio*. Miksi nainen salaa sen, mitä simpanssi mainostaa?

Piilo-ovulaation perimmäiset syyt ovat varmaankin monimutkaisia. Myös usealla muulla apinalajilla on piilo-ovulaatio, mutta tämä sama ratkaisu on saattanut kehittyä eri lajeille eri syistä. Aiheesta on esitetty useita teorioita (ks. esim. Barash & Lipton 2001, 172–175; Hrdy 1999; Diamond 1998). Tuntuu kuitenkin uskottavalta ajatus, että ovulaation piilottamisella esiäitimme ovat pystyneet hankkiutumaan EPC-suhteisiin. Miehen harjoittama mustasukkainen kontrollointi on vaikeaa tilanteessa, jossa pitäisi olla aina vahdissa. On myös esitetty, että piilo-ovulaatio ”pitää isin kotona” huolehtimassa vaimosta ja lapsista sen sijaan, että miehen kannattaisi käydä kylillä ja panostaa toisten naaraiden viettelyyn.

Nainen ei salaa ovulaatiota ainoastaan muilta, vaan myös itseltään. Naisen hedelmällinen hetki ei ole muiden aistittavissa. Mutta ovuloiva ihmisnaaras ei itsekään tunnista itsessään mitään varmoja oireita, joiden perusteella voisi päätellä selkeästi, että ”nyt on ovulaatio”.

Piilo-ovulaatio saattaa hyvinkin toimia Robert Triversin itsepetos-teorian mukaisesti. Voidakseen huijata miehiä ja toisia naisia on naisen ensiksi huijattava itseään. Eläinnaaraat ovat hyvin valikoivia sen suhteen, kenet ne päästävät siittämään munasolunsa. Voimme olettaa, että naisen *valikoivuus* kumppanin suhteen nousee voimakkaasti ovulaation aikana. Tämä on aivan eri asia kuin ovulaation aikainen yleinen seksuaalinen halu tai haluttomuus. Teoria ennustaa, että ovulaation aikana naiset kokevat laaduttomien urosten lähenemisen tavallistakin vastenmielisemmäksi: ”rakkaani, minulla on migreeni”. Mutta toisaalta laadukas uros ehkä herättää erityistä seksuaalista halukkuutta: ”maistuisiko putkimiehelle kuppi kahvia?”. Mikäli näin olisi, niin piilo-ovulaation häveliäisyys palvelisi ihmisnaaraan EPC-optioiden

realisoimista. (Vrt. Barash & Lipton 2001, 172–175.)

Toisaalta on havaittu, että ihmisnaaraiden piilo-ovulaatio ei ole aivan piilossa. Miehet näyttävät kokevan ovuloivan naaraan hien tuoksun miellyttävänä. Onko naisilla siis houkutustuoksua simpanssiserkkujemme tavoin? Naisen tuskin kannattaa lähettää kutsuvia tuoksuviestejä *kaikille* ympäröiville miehille. Paljon uskottavampaa on, että naisen ovulaatioon kuuluu sellaisia *täsmäaseita*, kuten hakeutuminen kahdenkeskiseen katsekontaktiin, kun hurmaava (laadukas) uros on ulottuvilla. Ehkäpä naiset tuolloin pölläyttävät hetkellisesti myös nivusistaan ja kainaloistaan kemiallisia viestejä, feromoneja, jotka sitten kulkeutuvat tuon erityisen miehen sieraimista suoraan tietä aivoihin virittämään miestä...? Piilo-ovulaatio saattaakin olla valikoivaa piilottelua.

SINULLA ON JOKU TOINEN!

Psykologiset kokeet osoittavat, että ihmismieli on erikoistunut tunnistamaan muiden tekemiä epäoikeudenmukaisia pelisiirtoja sosiaalisen vaihdon ja moraalin markkinoilla. Olemme älykkäimmillämme paljastaessamme näitä huijauksia. (Cosmides & Tooby 1992, 193; Ridley 1999, 144.) Olemme myös erittäin älykkäällä päällä silloin, kun pitää keksiä juonia salaisia EPC-tapaamisia varten. Tai silloin kun tuollaisten juttujen jälkiä pitää lakaista umpeen. Varmasti myös mustasukkaisuus nostaa päättelykykyämme tavattomasti. Eivätkö mustasukkaisen aviopuolison vainoharhaiset oivallukset ja havainnot olekin sherlockmaisuuksissaan usein aika nerokkaita? Lukemani, kuulemani ja kokemani perusteella ihmiset näyttävät olevan lähes jäljitämättömän sujuvia valehtelijoita omien EPC-operaatioidensa suhteen.

Monilla on kokemuksia siitä, että tukalassa tilanteessa aivot alkavat toimia äärettömän nopeasti. Tulee tunne, että pystyy hetken ikään kuin pitämään auki useampia tiedostoja yhtä aikaa. Koska sosiaalinen ympäristömme on vuosimiljoonia kontrolloinut esiäitimme seksuaalisuutta tarkemmin ja pontevammin kuin esi-isiemme, niin voimme arvella, että naiset ovat miehiä vakuuttavampia ja älykkäämpiä EPC-valehtelijoita. Ihminen punastuu helposti jäädessään kiinni jostakin pienestä valkeasta valheesta. Arvelisin kuitenkin, että ihmiset pystyvät valehtelemaan punastumatta omista EPC-suhteistaan. Luultavasti me olem-

me niiden esivanhempien jälkeläisiä, jotka eivät paljastaneet EPC-salaisuuksiaan edes tiukoissa kuulusteluissa.

RAKKAANI, MINULLA EI OLE SINULTA MITÄÄN SALATTAVAA...

Kuinka valmis ihminen on jakamaan tietämäänsä informaatiota lajitovereidensa kanssa? Jotkut nääntyvät kuoliaaksi tilanteessa ”minun on vietävä tämä viesti perille”. Toiset kuolevat mieluummin kiduttajien käsiin kuin paljastavat tietonsa.

Evoluutiobiologi Richard Alexander on esittänyt kaavan, jonka avulla voidaan laskea organismien välisen informaatiovaihdon rehellisyys ja kattavuus: Yleisesti ottaen on niin, että mitä pienempi yksilöiden välinen ”geneettinen intressikonflikti” on, sitä rehellisemmin yksilöt jakavat omistamaansa tietoa toinen toiselleen. (Alexander 1987, 73–75.)

Mehiläistyöläiset ovat hyvä esimerkki Alexanderin säännöstä. Ne ovat keskenään sisaria ja ne ovat hedelmättömiä. Työläismehiläiset lisäävät omia geenejään auttamalla äitiään – kuningatarra – synnyttämään niille uusia sisaria. Näin pesän kaikki työläiset lisääntyvät yhden ja saman yksilön välityksellä. Niiden kaikkien kannattaa totella käskyä: ”sen minkä teet äidillesi, teet samalla omien geeniesi hyväksi”. Mehiläispesän työläisten välinen geneettinen intressikonflikti on olematon, ja siksi ne ovat äärimmäisen rehellisiä toinen toiselleen. Mehiläisten välinen tiedonvälitys, kuten kuuluisa tanssi, on rehellisyydessään ainutlaatuista eliömaailmassa. Tanssiva työläinen kertoo tovereilleen totuuden, koko totuuden ja vain totuuden. Kun tanssija kertoo työläissisarilleen löytämästään medestä, niin hunajat löytyvät taatusti kerrotusta paikasta. (Alexander 1987, 73.)

Me ihmiset sanomme yleensä valehtelijaksi sitä, joka vääristää tarjoamaansa tietoa omien intressiensä suuntaiseksi. Mehiläisten näkökulmasta me olemme synnynnäisiä valehtelijoita, sillä niiden mielestä kaikkien pitää kertoa aina kaikille kaikki se, mitä kukin kulloinkin tietää. Ihmisten yhteiskunta taas perustuu siihen, että suuri osa yksilöiden ja yhteisöjen tietämästä tiedosta on salaista. Mehiläisten rehellisyysstandardi olisi täysin käyttökelvoton ihmisten maailmassa.

Monogaamisella lisääntymispariskunnalla on vahvoja yhteisiä geneettisiä intressejä, koska kumpikin lisääntyy toisen avustuksella. Puolison

lisääntymismenestys on usein melkein sama asia kuin oma lisääntymismenestys. Siksi monien eläinlajien, esimerkiksi ihmisen, kannattaa ruokkia tai puolustaa puolisoaan. Hyvälaatuisen ja lupaavaan puolisoon kannattaa investoida. Richard Alexanderin (1987, 74) mielestä avio-puolisot ovat teoriassa ja käytännössä ainutlaatuisen rehellisiä ja avoimia toisilleen, melkein kuin mehiläiset keskenään. Tämä on liioittelua, sillä puolisoiden rehellisessä informaation vaihdossa on monta poikkeusta. Ja ennen kaikkea – oma puoliso on viimeinen henkilö, jolle kannattaa kertoa omista EPC-suhteistaan tai -projekteistaan.

Monogaamiset linturouvat salaavat EPC-suhteet torjuakseen aviomiehensä vihamieliset reaktiot, kuten parisuhdeväkivallan, hyljeksimisen, avioeron. Esimerkiksi haarapääskyjen keskuudessa aviomies vähentää ”yhteisten” lasten ruokkimista, jos hänen rouvansa on jäänyt kiinni uskottomuudesta.¹⁰ (Barash & Lipton 2001, 117.)

Näin on myös meidän ihmisten elämässä. Lukemattomissa kulttuureissa puolison uskottomuus on avioeron pätevä syy. Monissa kulttuureissa uskonon puoliso, erityisesti vaimo, tuomitaan ankarasti. Esimerkiksi Mooseksen laki vaati kuolemantuomiota. (Buss 2000; Westermarck 1893.) Jeesus puolestaan pelasti EPC-suhteesta kiinni jääneen ja kivitettäväksi tuomitun naisen sanoilla: ”Kuka teistä on syytön, heittäköön ensimmäisen kiven”. Tietenkään hän ei tarkoitta-

---

¹⁰ Mikäli vaimolintu on ollut poissa aviomiehensä näköpiiristä epäilyttävän pitkän ajan, aviomieslintu ryhtyy pikaisesti parittelemaan vaimonsa kanssa jälleen näkemisen kunniaksi. Tempun tarkoitus on ns. spermakilpailu (sperm competition). Ehkäpä valvovan katseen katveessa ollut vaimo on ollut uskonon? Aviomieslinnun kannattaa yrittää välttää tapahtunut vahinko laimentamalla kilpailijansa siittiöiden mahdollisuuksia päästä ensimmäisenä maaliin. (Barash & Lipton 2001, 38–40.) Eräs evoluutiopsykologiaan epäilevästi suhtautuva ystäväni väitti minulle kerran, että oletus ihmisen luontaisesta mustasukkaisuudesta on ehdottomasti väärä. Perusteluna oli se, että häntä kiihottaa erityisesti ajatus, että hänen vaimonsa harrastaa seksiä muiden miesten kanssa. Entäpä jos kyseinen virike onkin itsessään osa ihmisen mustasukkaisuuskäyttäytymistä? Tekemäni suppean kyselyn mukaan pikujouluista palaava vaimo herättää aviopuolisossaan erityistä seksuaalista kiinnostusta. Vaimon hehkuvat posket ja sädehtivät silmät paljastavat hänen olleen vieraiden urosten kosiskelun kohteena. – Siis ei muuta kun kilpailemaan...

nut, että kaikki paikalla olleet olivat avionrikkojia, vaan että heidän kaikkien sydämissä asui salattu viettelys EPC-suhteisiin. Kivet jäivät heittelemättä sen päivän osalta.

Suuri osa suomalaisista varmaankin kokee, että yksilöllä on oikeus valehdella tai vaieta omista EPC-ajatuksistaan ja -teoistaan. Eräässä lehtihaastattelussa professori Elina Haavio-Mannila suositti armeliaisuuden nimissä syrjähyppyjen salaamista vakitukselta kumppanilta. Toisaalta lähes kaikki paheksuvat miestä, joka naista iskiessään salaa sellaisen yksityiskohdan, että hänellä on vaimo ja lapsia.

"EMMA JA ALEKSI NE YHTEEN SOPPII, KOHTA NE PANNAAN PUSSAUSKOPPIINI!"

Ensirakastumisen kokeneet lapsetkin vaistomaisesti ymmärtävät, että "kell onni on, se onnen kätkeköön". Eräässä tutkimuksessa kävi ilmi, että 8–9-vuotiailta lapsilta voidaan kysyä helposti sellaisista aiheista kuin telmiminen tai helliminen. Mutta kun lapselta kysytään aiheesta "millaista on olla rakastunut?", niin ilmapiiri yleensä muuttui jännittyneeksi niiden lasten osalta, joilla oli rakastumisen tunteista omakohtaista kokemusta. Vastauksena oli sellaisia sanattomia viestejä kuin kikatusta, huokailua ja äänen sävyn muutoksia. Sen sijaan lapset, jotka eivät olleet koskaan kokeneet rakastumista, eivät osoittaneet mitään jännittyneisyyden oireita. Omista rakastumisista kertomisessa oli jotakin erityistä. (Rademakers & Laam & Straver, 2000.)

Rakastumisia kokeneet lapset saattoivat myös kertoa, että asiaan liittyy sellaisia tuntemuksia kuin "kutinaa vatsassa" ja punastelua. Esimerkiksi: "Kun on hulluna johonkin tyttöön, ja sitten näkee hänet, niin se tapahtuu heti – tunnet sen sydämen vieressä, ja sitten tulee kokonaan punaiseksi. *Katson heti jonnekin muualle.*"

Lapset kertoivat, että rakastumiseen liittyi myös läheisyyden kaipuuta: "Päivisin, kun se tyttö on poissa, niin ajattelen, että voi jospa hän olisiikin täällä minun luonani. Illalla kun olen sängyssä haaveilen, että hän olisi minun kanssani siellä sängyssä ja että pitäisin hänestä kiinni." Eräs toinen poika kertoi haaveilevansa joka ilta siitä, että voisi leikkiä tuon tietyn tytön kanssa kahdestaan, "mutta me molemmat olemme liian *ujoja*, että me voitaisiin leikkiä yhdessä". Suurin osa lapsista (22/31) sanoi, että he *eivät kertoisi kenellekään*

omasta rakastumisestaan. (Kursivoinnit H. Sarmajan.)

Yleinen johtopäätös tutkimuksesta oli, että ne tuntemukset ja tunteet, joita rakastuneena olemiseen liittyy, "eivät muutu paljoakaan myöhemmällä iällä". Yhdessä suhteessa lapset ovat kuitenkin erilaisia: heillä oli varsin epämääräinen kuva sukupuolielinten merkityksestä rakkauselämälle. Mutta ajatus rakastumisiin liittyvästä salailusta oli jo 8–9-vuotiailla voimakas kokemus.

Kyseisessä tutkimuksessa mainittiin, että se oli ensimmäinen (!) aiheesta tehty empiirinen tutkimus. Tuskin erehdyin, että häveliäisyys on ollut syynä aiheen laiminlyöntiin. Minäkin muistan omat lapsuuden rakastumiseni puolen vuosisadan takaa paremmin kuin eilisen. Tähän päivään mennessä en ole kertonut niistä kenellekään – ei mitään nimiä!

HÄMÄHÄKKI JA SEKSUAALIMORAALI

Eläimet näkevät suurta vaivaa valitessaan itselleen parittelukumppania tai puolisoa. Seksuaalisesti lisääntyvien eläinten kannalta ei ole alkuunkaan samantekevää, millaisten lisääntymiskumppanin geenien seurassa niiden omat geenit lähtevät lisääntymiskilpailun seuraavalle kierrokselle. Periaatteessa talitiaisäidin kannattaa siis nähdä vaivaa siitä, että sen lapset saisivat naimaikään tullessaan geneettisesti laadukkaan ja lapsenlapsista hellästi huolehtivan puolison. Käytännössä naimaikäinen talitiaisnuoriso ei kuitenkaan ole äitiensä avun ja kontrollin ulottuvilla.

Me ihmiset olemme pitkäikäisiä. Me asumme toistemme vaikutuspiirissä ja useampi sukupolvi elää enemmän tai vähemmän tiiviissä yhteydessä toisiinsa. Mieleemme muinaisessa evoluutioympäristössä esivanhempiamme ympäröi rajallinen määrä ihmisiä ja varmaankin melkein kaikki tunisivat ainakin kuulopuheilta toisensa. Tällainen maailma tarjoaa mahdollisuuden lähimmäisten lisääntymiselämän tarkkailuun ja manipulointiin.

Esivanhempiemme sosiaalisessa maailmassa oli käynnissä ainainen lisääntymisen kuhina: ketkä solmivat parisuhteita, ketkä tekivät syrjähyppyjä, jossakin joku oli tulossa naimaikään, yhtäällä erottiin, yhtäällä hankittiin uusi puoliso jne. Jokainen esivanhempamme sijaitsi omien geneettisten intressiensä keskipisteessä kuin hämähäkki verkossaan. Jokaisen heistä kannatti vedellä ulottuvillaan olevia lankoja, mikäli sopiva manipu-

loinnin kohde joutui vaikutuspiiriin. Olemme luonnostamme motivoituneita rankaisemaan, juoruilemaan ja juonittelemaan. Jonkin parisuhteen syntyminen saa meidät itkemään onnesta, kun taas jokin toinen lisääntymisliitto herättää vihamme.

Olemme synnynnäisiä juoruilijoita, mutta me osaamme luonnostamme myös pitää salaisuuksia. Olen lukuisia kertoja törmännyt ilmiöön, että jonkun henkilön EPC-suhde on erittäin laajan piirin tiedossa pitkiä aikoja niin, että oikeastaan vain petetty puoliso on asiasta tierämätön. Toinen samaan ilmiöön liittyvä havainto on se, että ihmiset voivat paljastaa EPC-strategioitaan varsin avoimesti joillekin henkilöille samaan aikaan, kun salaavat kyseiset tiedot visusti erältä toisilta. Luulisi, että sosiaaliset verkostot vuotaisivat tiedot EPC-suhteesta nopeasti yhdestä verkosta toiseen. Kyllä vuotoja tapahtuu, mutta yhtä kiinnostava kysymys on se, että salaisuudet voivat elää niinkin kauan. Tuntuu, että me juoruilijat petämme toistemme luottamusta hyvin valikoivasti.

Me länsimaisten demokratioiden jäsenet olemme saavuttaneet merkittävän yksilöllisen vapauden. Me voimme valita puolisoimme omien mieltymystemme mukaan, mikäli tyydymme yhteen kerrallaan. Sukulaistemme eivät voi meitä näissä asioissa juuri määrällä. Hyvä näin. Samalla olemme menettäneet suuren osan niistä keinoista, joilla esivanhempamme ajoivat geneettisiä etujaan.

Mutta aivotoimintomme, tunteemme, motiivimme ja havaintokykymme elävät yhä tuota muinaista pienyhteisön kivikautta. Siksi me käytämme yhä suuren osan ajastamme joidenkin tuntuksi koettujen henkilöiden, ”julkisten”, lisääntymisuran pienimpienkin käänteiden seuraamiseen. Ei meitä näytä haittaavan se, että ihannevyyt Tom Cruise ja Kimi Räikkönen tai sellaiset näyttävät, hedelmällisyyttä uhkuvat lupaukset kuten Jennifer Lopez ja Lola Odusoga eivät ole ollenkaan meidän sukulaistemme tai sukulaistemme ja ystäviemme potentiaalisia puolisoita. Meidän mielenkiintomme on helposti herätettävissä osallistumaan heidän naittamiseensa ja tekemiinsä, aivan kuin he olisivat omassa tai naapurikylässä asustavia miniä- tai vävyehdokkaita.

Tähän ihmisluonnon yhteiseen motiiviin perustuvat koko valtava juoruteollisuus ja puolet

maailman viihteestä. Jos lasketaan yhteen iltapäivälehtien, saippuasarjojen ym. vastaavien ilmiöiden seuraamiseen päivittäin käytetty aika, niin ehkäpä useimmat suomalaiset käyttävät päivittäin tunnin tai kaksi julkisten tai fiktiivisten henkilöiden naimapuuhien seuraamiseen. Globaalit julkikkikset ovat mahdollisia pelkästään siksi, että *ihmismieli on luonteeltaan lokaalinen* ja elää yhä savannin kivikautta, jota varten mieleemme on alun perin ”suunniteltu”. Meillä on myötäsyttyinen motiivi hankkia, välittää, pantata ja värittää kaikkea lajikumppaneitamme koskevaa informaatiota. Ja erittäin suuri osa juoruilua koskee seksuaalisuutta ja lisääntymisstrategian markkinoita. (Barkow 1992.)

INHIMILLISEN TIEDON RAJALLISUUDESTA

Katsoin erään naistuttavani luona televisiosta tie-deohjelmaa, joka kertoi ihmiskasvoin liittyvästä evoluutiopsykologiasta. Ohjelmasarjan viihteellisenä koristeena oli kaunis nainen, joka oli minusta jotenkin tutun näköinen. Kysyin tuttavaltani, ”onko tämä nainen joku kuuluisuus, joka minun pitäisi tuntea”. Sain suunnilleen seuraavan vastauksen:

”Tuohan on Liz Hurley, se maailmankuulu meikkimalli, joka seurusteli Hugh Grantin kanssa – sen filmitähden, joka valittiin jossain maailman seksikkäimmäksi mieheksi. Tämä Hugh Grant jäi pari vuotta sitten kiinni suuseksin harjoittamisesta yhden mustan prostituoidun kanssa. Ne erosi sitten, ilmeisesti juuri tämän suuseksijutun takia. Mutta nyt uusin juttu on se, että Liz Hurley on raskaana, ja se väittää, että yksi miljonääri on sen lapsen isä, niillä oli ollut joku yhden yön juttu jossakin hotellissa, mutta tämä miljonääri ei suostu maksamaan siitä lapsesta ennen kuin DNA-testit todistavat, että se on tosiaan sen. Mutta kaikkein uusin juttu on, että Hugh Grant on taas tullut takaisin, ja väitetään, että se onkin varmaan sen lapsen isä, ainakin se on menossa mukaan synnytykseen.”

Totta kai tiesin tämän Hugh Grantin ja sen kaiken muun. Mutta se, että Hugh Grantin ex-tyttöystävä oli tämänäköinen, oli jäänyt jotenkin huomaamatta. – Eihän sitä ihminen voi kaikkea tietää.

KIRJALLISUUS

Alexander, Richard D.: *The Biology of Moral Systems*. USA: Aldine de Gruyter, 1987

Barash, David P. & Lipton, Judith Eve: *The Myth of Monogamy. Fidelity and Infidelity in Animals and People*. USA: W. H. Freeman and Company, 2001

Barkow, Jerome H.: *Beneath New Culture is Old Psychology: Gossip and Social Stratification*. In: Barkow, J. H. & al. (eds.): *The Adapted Mind*. USA: Oxford University Press, 1992

Brown, Donald E.: *Human Universals*. USA: McGraw-Hill, Inc., 1991

Buss, David M.: *The Dangerous Passion. Why jealousy is as necessary as love or sex*. St. Ives Plc. 2000

Cosmides, Leda & Tooby, John: *Cognitive Adaptations for Social Exchange*. In: Barkow, J. H. & al. (eds.): *The Adapted Mind*. USA: Oxford University Press, 1992

Cronin, Helene: *The Ant and the Peacock. Altruism and sexual selection from Darwin to today*. USA: Cambridge University Press, 1994

Cronk, Lee: *The Complex Whole. Culture and the Evolution of Human Behavior*. USA: Westview Press, 1999

Daly, Martin & Wilson, Margo: *Homicide*. New York: Aldine, Hawthorne, 1988

De Waal, Frans: *The Ape and the Sushi Master. Cultural reflections by a primatologist*. Bath: The Penguin Press, 2001

Diamond, Jared: *Miksi seksi on hauskaa?* Juva: WSOY, 1998

Duerr, Hans Peter: *Nakenhet och skam. Myten om civilisationsprocessen*. Stockholm: Symposion, 1994

Ekman, Paul: *Telling Lies. Clues to Deceit in the Market Place, Politics and Marriage*. New York: W. W. Norton & Company, 1985

Evans, Dylan: *Emotion. The Science of Sentiment*. Spain: Oxford University Press, 2001

Fisher, Helen: *Anatomy of Love. A Natural History of Mating, Marriage, and Why We Stray*. USA: Ballantine Books, 1992

Griffin, Donald R.: *Animal Minds. Beyond Cognition to Consciousness*. USA: The University of Chicago Press, 2001

Grönfors, Martti: *Suomen mustalaiskansa*. Juva: WSOY, 1981

Hamilton, W. D.: *Narrow Roads of Gene Land. Volume 2. Evolution of Sex*. USA: Oxford University Press, 2001

Hauser, Marck: *Wild Minds. What Animals Really Think*. St. Ives Plc.: Penguin Books, 2001

Hrdy, Sarah Blaffer: *Mother Nature. A History of*

Mothers, Infants, and Natural Selection. USA: Pantheon Books, 1999

Ide, Harry A.: *Cynics*. In: Audi, Robert (ed.): *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. USA: Cambridge University Press, 1996

Lieberman, Deborah & Cosmides, Leda & Tooby, John: *Esitelmä Westermarck-symposiumissa Helsingissä 1998*

Mandeville, Bernard: *The Fable of the Bees*. USA: Penguin Books, 1989

Morris, Desmond: *The Pocket Guide to Man-watching*. Glasgow: Triad/Granada, 1982

Oatley, Keith & Jenkins, Jennifer M.: *Understanding Emotions*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996

O'Connel, Sanjida: *Mindreading. How we learn to love and lie*. Berkshire: Arrow Books, 1998

Pinker, Steven: *How the Mind Works*. USA: W. W. Norton & Company, 1997

Rademakers Jany & Laam, Marioke & Straver, Cees J.: *Styding Children's Sexuality from the Child's Perspective*. *Journal of Psychology and Human Sexuality* 12 (2000): 1–2

Ridley, Matt: *Jalouden alkuperä*. Juva: Art House, 1999

Sarmaja, Heikki: *Johdatus inhon sosiologiaan. Yhteiskuntapolitiikka* 66 (2001): 1, 3–21

Shepher, Joseph.: *Incest. A Biosocial View*. USA: Academic Press, Inc., 1983

Smuts, Barbara B.: *Sexual Competition and Mate Choice*. In: Smuts, Barbara & al. (eds.): *Primate Societies*. Chicago: The University of Chicago Press, 1987

Trivers, Robert: *Social Evolution*. USA: The Benjamin/Cummings Publishing Company, Inc., 1985

Wallace, Alfred Russel: *Esipuhe Westermarckin teokseen The History of Human Marriage*, 1891

Westermarck, Edvard: *Det mänskliga äktenskapets historia*. Helsingfors: Söderström & C:o, 1893

Westermarck, Edvard: *Minnen ur mitt liv*. Helsingfors: Holger Schildts Förlag, 1927

Westermarck, Edvard: *Moraalin synty ja kehitys*. Porvoo: WSOY, 1933

Wikman, K. Rob. V. (ed.): *Letters from Edward B. Taylor and Alfred Russel Wallace to Edward Westermarck*. ACTA ACADEMIAE ABOENSIS. HUMANIORA XIII. 1940

Wolf, Arthur P.: *Sexual Attraction and Childhood Association. A chinese brief for Edward Westermarck*. USA: Stanford University Press, 1995

Wright, Robert: *The Moral Animal. Evolutionary Psychology and Everyday Life*. USA: Vintage Books, 1994.

ENGLISH SUMMARY

Heikki Sarmaja: The origins of sexual modesty (Sek-suaalisen häveliäisyyden alkuperä)

It is a crime to kill a fellow human being, but not to screen the act of killing on television. Sexual intercourse is not a crime – indeed it is sometimes called "making love" – but it may not be screened on the television news. There is no culture where sexual intercourse is regarded as an everyday sight in the same way as, say, having a meal.

Edward Westermarck was the first sociologist to ask why we humans are so modest about our sexuality. He suggested that this has to do with our innate aversion to incestuous relationships. According to Westermarck the human avoidance of incest is an Darwinian adaptation, but the veiling of sexuality is only a by-product of that original adaptation.

The anthropological evidence lends support to Westermarck's ideas. This, however, is not the whole story. Firstly, incest avoidance is not the only reason why we humans feel sexual aversion. Secondly, there are evolutionary reasons why sexual modesty might be an adaptation in its own right. In theory an individual animal could gain genetic profit by manipulating its neighbours' reproductive behaviour. An organism can promote the genetic prospects of their relatives, or depress the success of their rivals. Some species, such as primates living in large groups, have recognised this option. It pays to intervene in the reproductive affairs of your neighbouring monkeys, and it pays to hide and keep your own sexual affairs out of reach of others' manipulative efforts. Humans are not the only animals who hide their sexuality in special ways.

Nature has given us a powerful tool for the manipu-

lation of information concerning sexuality: language. We are eager to gather information about others' sexuality, but at the same time we instinctively manipulate and hide information concerning our own sexuality. Robert Triver's theory of self-deception explains why humans can sincerely repress their sexual desires or doings.

Most human reproduction happens within pairbond relations, but a significant minority of offspring are sired by "extrapair copulations" (EPC). Because human males invest heavily in their wives' children, there is room for the exploitation of this paternal care. The adulterous couple contrives a plot against the female's husband, the lover might gain more offspring, the mistress will gain better genes compared to those available in matrimony. Both adulterers have a vested interest in concealing information about their mutual copulation because the deceived man might refuse to provide paternal care. Secret behaviour also provides protection against the husband's potential aggression. Hidden ovulation in humans is part of a more general system for realising EPC options.

We humans might be adapted in many ways to manipulate others' sexuality and pair formation. We are born to be curious about each others' reproduction careers. That might be one reason why so many of us like to sit down and watch an hour or two of TV programmes like "The Bold and the Beautiful". Our minds are still living on the ancient savannah where our evolutionary grandparents really could make use of that kind of information to promote their genetic interests through various kinds of manipulation. From the gene's point of view, it matters who is mating with your relatives.

KEY WORDS:

Sexual modesty, reproductive behaviour, evolutionary psychology, anthropology, biology, cultural history, theory, EPC